इतिवृत्तम्, नायकः, नायिका च ।

काव्येषु इतिवृत्तम्

अङ्गानि सर्वेऽपि रसाः सर्वे नाटकसन्धयः ।

इतिहासोद्भवं वृत्तमन्यद्वा सज्जनाश्रय**म्** ।।

Contd…..

चत्वारस्तस्य वर्गाः स्युस्तेष्वेकं च फलं भवेत् ।
आदौ नमस्क्रियाशीर्वा वस्तुनिर्देश एव वा ।।

Contd…..

क्वचिन्निन्दा खलादीनां सतां च गुणकीर्तन**म्** ।

एकवृत्तमयैः पद्यैरवसानेऽन्यवृत्तकैः ।।

Contd…..

ना**ति**स्वल्पा नातिदीर्घाः सर्गा अष्टाधिका इह ।

नानावृत्तमयः कापि सर्गः कश्चन दृश्यते ।।

Contd…..

सर्गान्ते भाविसर्गस्य कथायाः सूचनं भवेत् ।

सन्ध्यासूर्येन्दुरजनीप्रदोषध्वान्तवासराः ॥

Contd…..

प्रातर्मध्या**ह्न**मृगयाशैलर्तुवनसागराः ।

सम्भोगविप्रलम्भौ च मुनिस्वर्गपु**रा**ध्वराः ।।

Contd…..

रणप्रयाणोपयममन्त्र**पु**त्रोदयादयः ।।

वर्णनीया यथायोगं साङ्गोपाङ्गा अमी इह ।।

Contd…..

कवेर्वृत्तस्य वा नाम्ना नायकस्येतरस्य वा ।

नामास्य सर्गोपादेयकथया सर्गनाम तु ।।

Contd…..

काव्येषु नायकलक्षणम्

सर्गबन्धो महाकाव्यं तत्रैको नायकः सुरः ।
सद्वंशः क्षत्रियो वापि धीरोदात्तगुणान्वितः ।।

Contd…..

एकवंशभवा भूपाः कुलजा बहवोऽपि वा ।

शृङ्गारवीरशान्तानामेकोऽङ्गी रस इष्यते ।।

Contd…..

रूपकेषु इतिवृत्तम्

नाटकं ख्यातवृत्तं स्यात् पञ्चसन्धिसमन्वितम् ।
विलासर्ध्यादिगुणवद्युक्तं नानाविभूतिभिः ।।

रूपकेषु नायकलक्षणम्

त्यागी कृती कुलीनः सुश्रीको रूपयौवनोत्साही ।
दक्षो अनुरक्तलोकस्तेजो वैदग्ध्यशीलवान्नेता ।।

Contd…..

प्रख्यातवंशो राजर्षिर्धीरोदात्तः प्रतापवान् ।
दिव्योऽथ दिव्यादिव्यो वा गुणवान्नायको मतः ।।

दुष्यन्तादिः, श्रीरामः, श्रीकृष्णादिवत् दिव्यः, युधिष्ठिरादिवत् दिव्यादिव्यो वा केषुचित् नायकः भवेत् ।

Contd…..

नायकभेदाः

रूपकेषु नायकभेदः चतुर्धा अस्ति । तच्च -

i. धीरोदात्तः **ii.** धीरोद्धतः **iii.** धीरललितः **iv.** धीरप्रशान्तः चेति ।

Contd…..

i. धीरोदात्तः

अविकत्थनः क्षमावानतिगम्भीरो महासत्त्वः ।
स्थेयान्निगूढमानो धीरोदात्तो दृढव्रतः कथितः ।।

यथा - रामयुधिष्ठिरादिः ।

Contd.....

ii. धीरोद्धतः

मायापरः प्रचण्डश्चपलोऽहङ्कारदर्पभूयिष्ठः ।
आत्मश्लाघानिरतो धीरोद्धतः कथितः ।।

यथा - भीमसेनादिः।

Contd.....

iii. धीरललितः

निश्चिन्तो मृदुरनिशं कलापरो धीरललितः स्यात् ।

यथा - रत्नावाल्यादौ वत्सराजादिः ।

Contd…..

iv. धीरप्रशान्तः

सामान्यगुणैर्भूयान्द्विजादिको धीरप्रशान्तः स्यात् ।

यथा - मालतीमाधवादौ माधवादिः ।

रूपकेषु नायिकालक्षणम्

नायिका पुनर्नायिकसामान्यगुणैः त्यागादिभिर्यथासम्भवैर्युक्ता भवति ।

सा च **(i)** स्वस्त्री **(ii)** अन्यस्त्री **(iii)** साधारणस्त्रीति त्रिविधा ।

Contd.....

(i) स्वस्त्री

विनयार्जवादियुक्ता गृहकर्मपरा पतिव्रता स्वीया ।

यथा - उत्तररामचरिते सीता ।

(ii) अन्यस्त्री (परकीया)

परकीया द्विधा प्रोक्ता परोढा कन्यका तथा ।

यथा मालतीमाधवादौ मालत्यादिः ।

Contd.....

(iii) साधारणस्त्री

धीरा कलाप्रगल्भा स्याद्वेश्या सामान्यनायिका ।।
निर्गुणानपि न द्वेष्टि न रज्यति गुणिष्वपि ।

यथा मृच्छकटिकादौ वसन्तसेनादिः ।

THE END